

The volume ends as it started, that is, with editor's remarks mostly trying to encompass the thematic and methodological perspectives of the contributors and highlight the merits of the collection. The added value of the volume undoubtedly lies at the multiple, interactive dimensions of migration that are revealed. One quantitative approach is also provided by Ben Szreter who indicates how interesting findings statistics can bring to the discussion. It is unfortunate, however, that certain groups that are nowadays studied by migration scholars, such as soldiers or sailors, are absent from the volume without any justification. An exception remains Nicolas Garnier's article on women missionaries in China that illustrates how such migrant groups may generate social change, in this case by challenging gendered and social boundaries.

Despite the aforementioned drawbacks, the variety of approaches and the high quality of the papers makes *International Migrations in the Victorian Era* a very interesting reading, especially recommended to everyone interested in the gendered, social and political perceptions of migration.

Gregory Kontos, Leiden University

Ad van der Zee, *De Wendische Oorlog. Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw* [Middelleeuwse Studies en Bronnen, CLXIX] (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018). 255 p. ISBN 9789087047139.

DOI: 10.18352/tseg.1088

In *De Wendische Oorlog* staat een conflict centraal dat tussen 1438 en 1441 tussen Holland en Zeeland aan de ene kant, en de hertog van Holstein en Wendische (Noord-Duitse) steden aan de andere kant werd uitgevochten. Van der Zee verrekt daarbij niet vanuit een probleemstelling waarmee hij aansluit op een historiografisch debat, maar neemt je mee in zijn speurtocht naar de geschiedenis van de Wendische Oorlog. Die begint wel met een heldere historiografie van dit conflict 'tot aan de introductie van de moderne historische methoden in de negentiende eeuw' (p. 29), maar bespreekt bijdragen van latere historici slechts incidenteel gedurende het verhaal. De grote verdienste van dit boek schuilt in een gedetailleerde uitwerking van de gebeurtenissen vanuit een Hollands perspectief, en de toegankelijk wijze waarop dit in drie delen beschreven is.

Deel 1, 'Het politieke landschap', schetst de achtergrond van de grote spelers in het conflict: het graafschap Holland, de Hanze, Amsterdam, de Wendische steden en het Deense koninkrijk. Het verduidelijkt de onderlinge politieke en economische relaties die van invloed waren op het ontstaan en verloop van de Wendische

Oorlog. Deel 2, 'Het maritieme landschap', schetst de economische context uitgebreider door in te gaan op handelswaar en handelsroutes. Ook bespreekt Van der Zee strategieën in vijftiende-eeuwse maritieme oorlogsvoering en de stand van zaken in het onderzoek met betrekking tot daarbij gebruikte scheepstypen en wapens. Vernieuwend is hier de aandacht voor de materiële voorbereiding van de Wendische Oorlog aan Hollandse zijde. Na deze uitgebreide beschrijving van het decor, komt het eigenlijke conflict aan bod in deel 3: 'Het verloop van de Wendische Oorlog'. Het sluit af met drie hoofdstukken over de invloed van het conflict op politieke onrust in Holland, en in Amsterdam in het bijzonder, op de Hollandse en Amsterdamse maritieme identiteit en de invloed op de veranderende verhoudingen tussen vorsten en steden in Noord-Europa. De epiloog volgt de schrijver in zijn (grotendeels vergeefse) zoektocht naar vijftiende-eeuwse sporen van de Wendische Oorlog in hedendaags Amsterdam, Oost-Nederland, en de Wendische steden.

Tussendoor wordt de lezer voorzien van 'intermezzo's', variërend van een overzicht van Amsterdamse bestuurders tijdens de Wendische Oorlog (p. 68) tot een warm pleidooi voor een verfilming van het verhaal van kaper Zwarte Tyman (p. 180-181). Dat het werk het resultaat is van grote persoonlijke betrokkenheid is gedurende het hele boek merkbaar. Van der Zee schrijft bijvoorbeeld regelmatig vanuit de ik-vorm. Ook betreft hij de lezer bij het bronnenonderzoek door delen van de bronnen in modern Nederlands weer te geven; stukjes in de oorspronkelijke taal zijn altijd voorzien van een heldere uitleg. Vier sleutelbronnen zijn integraal als bijlage opgenomen.

Er is bewust gekozen voor een Hollands, en in het bijzonder Amsterdams perspectief op de gebeurtenissen. Dat betekent dat er vooral aandacht is voor de Hollandse voorbereiding op de oorlog, kapers en bestuurlijke beslissingen aan Hollandse zijde en de gevolgen van de oorlog aldaar. Daarbij zijn de Pruisische, Wendische en Deense perspectieven op het verloop van het conflict niet tekort gedaan door bestudering van bronnenuitgaven als de *Hanserecessen* en het *Hansisches Urkundenbuch*. Meer aandacht voor de positie van de Hanzesteden in het huidige oost-Nederland had vooral de analyse van het diplomatieke proces aangescherpt. Dat Deventer gezien werd als Hanzestad en zich op een scharnierpositie bevond tussen oostelijk gelegen Hanzesteden en Hollandse steden zal bijvoorbeeld zeker een rol gespeeld hebben in de keuze voor deze stad als onderhandelingslocatie in 1437 (p. 154-156). De positie van de IJsselsteden wordt om onduidelijke redenen zelfs enigszins 'verhollandst' wanneer Van der Zee Kampen op pagina 146 in één adem noemt met de Hollandse steden.

Van der Zee is zuinig met literatuurverwijzingen. Dat is prettig voor de bladspiegel, maar het blijft onduidelijk wanneer hij wel besloten heeft tot een voetnoot, en waarom die op andere punten ontbreekt. Het stuk over het kontor in Novgorod op pagina 48-49, bijvoorbeeld, is hooguit deels gebaseerd op de daar – in het midden

van de alinea – genoemde bijdrage van Henn in de bundel *Koggen, kooplieden en kontoren*, want de sluiting van dat handelssteunpunt wordt door hem niet vermeld. Dat gebeurt wel in het artikel van Wubs in dezelfde bundel, maar zij vermeldt ook dat het kontor in 1514 heropend werd (p. 99), waarmee Van der Zee's opmerking dat het 'Hanzesteunpunt in Novgorod heeft bestaan tot 1494' wat kort door de bocht is. Dat is jammer, niet alleen vanwege het verkrijgen van inzicht in de herkomst van de vermelde informatie, maar hierdoor ontbreken ook aanwijzingen om elders verder te lezen.

Desalniettemin is Van der Zee erin geslaagd om een complex conflict helder en op aantrekkelijke wijze uiteen te zetten. Daarbij beperkt hij zich niet tot een feitenrelaas van een op zichzelf al boeiende reeks gebeurtenissen, maar schenkt ook aandacht aan de invloed van het conflict op grotere processen. De goed bij de tekst aansluitende afbeeldingen in ieder hoofdstuk vergroten het leesplezier. Wie voortaan de Wendische Oorlog bespreekt, kan niet om dit boek heen.

Maartje A.B., Radboud Universiteit Nijmegen

Hilda Kean and Philip Howell (eds.), *The Routledge Companion to Animal Human History* (London/New York: Routledge, 2018). 560 p. ISBN 9781138193260.

DOI: 10.18352/tseg.1089

The Routledge Companion to Animal-Human History, edited by Hilda Kean and Philip Howell provides the reader with a solid overview of the field of animal-human history, showing the massive amount of work that has been done in the last few years in this relatively young subdiscipline. The volume aims to be a guide and an overview of literature for both current and prospective historians, which definitely holds true. It is a useful tool for historians interested in animal-human history and those already involved in this subdiscipline.

The volume is varied in its topics and methodologies and provides insight into the potential and innumerable opportunities animal-human history has to offer. Most of the chapters introduce some of the key elements of animal-human history, such as Philip Howell's chapter on agency, Helen Cowie's chapter on zoos and Neil Pemberton's, Julie-Marie Strange's and Michael Worboys' chapter on breeds and breeding. Another example is Boria Sax's chapter on anthropomorphism and zoomorphism, which has an explicit aim to show how tangible both concepts in fact are. Others embed their research into larger historical discourses, such as Gervase Philips does for warfare or Sandra Swart for nationalism – showing that animal-human history does not exist in isolation. Another aim of the volume is